

**Міністерство культури України
Національний заповідник «Давній Галич»**

ГАЛИЧ І ГАЛИЦЬКА ЗЕМЛЯ

**МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
Галич, 25 жовтня 2018 року**

До 1120-річчя першої писемної згадки про Галич

**Інформаційно-видавничий відділ
Національного заповідника «Давній Галич»
Галич, 2018**

Рекомендувала до друку вчена рада
Національного заповідника «Давній Галич»

Редакційна колегія:

В. Костишин, Л. Бойко, В. Дідух,
І. Драбчук, С. Побуцький, Т. Тріщ

Г 15 **Галич і Галицька земля : матеріали наук.-практич. конф., м. Галич,
25 жовтня 2018 р. / редкол.: В. Костишин та ін. — Івано-Франківськ :
Місто НВ, 2018. — 364 с.**

ISBN 978-966-428-603-6

У збірнику опубліковано доповіді та повідомлення учасників науково-практичної конференції «Галич і Галицька земля», яка відбулася в Національному заповіднику «Давній Галич» 25 жовтня 2018 року.

УДК 94(477.86)(083)

У збірнику збережено стиль мови та термінологію авторів.
Редакційна колегія не завжди поділяє позиції автора, викладені в матеріалі

Сергій ПИВОВАРОВ

/м. Київ/

Віталій КАЛІНІЧЕНКО

/м. Чернівці/

Микола ІЛЬКІВ

/м. Чернівці/

Середньовічні шпори з Чорнівського городища XIII ст.

Предмети озброєння — одна з найбільш важливих і яскравих категорій знахідок епохи середньовіччя. Вони є цінним джерелом для дослідження цілої низки питань з минулого населення Центральної та Південно-Східної Європи. Їх вивчення дозволяє проаналізувати військову культуру середньовічного населення, реконструювати етапи та шляхи потрапляння різних категорій предметів озброєння на різні території, взаємозв'язки та взаємовпливи, отримати інформацію про регіональні особливості використання зброї тощо. До того ж предмети озброєння подекуди виступають важливим хронологічним індикатором, який на основі видових характеристик та супровідного матеріалу дає змогу відповісти на низку питань з військово-політичної історії населення різних регіонів. Значущість предметів озброєння, особливо тих типів, які зустрічаються порівняно рідко, зростає для територій, де вони раніше були невідомі або їх знахідки були поодинокими. Показовими у цьому відношенні виступають терени Пруто-Дністровського межиріччя, де за останні роки було знайдено значну кількість різних типів середньовічної зброї. Особливу цінність несуть предмети озброєння, виявлені на пам'ятках XII-XIV ст. Дослідження старожитностей цього часу за останні роки дозволяє стверджувати, що територія межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (сучасна Чернівецька обл. України) є одним із унікальних регіонів в контексті вивчення матеріальної та духовної культури населення, яке тут мешкало.

Особливо важливим та, водночас, недостатньо вивченим на сьогодні періодом в історії регіону є саме епоха XIII ст., тому дослідження старожитностей зазначеного часу є актуальним та необхідним. Серед цих пам'яток на особливу увагу заслуговують ті, матеріальна культура яких була надзвичайно різноманітною та, в певній мірі, унікальною, що й зумовило їх статусність на території регіону та вагоме значення для реконструкції процесів і подій середньовічного минулого.

До однієї з таких пам'яток належить городище (рештки феодальної укріпленої садиби), яке розташовується на віддалі 5 км на південь від с. Чорнівка, в лісі, на лівому березі р. Мошків, в уроч. Спринчени. В історіографії воно відоме як Чорнівське городище. Воно було відкрите відомим буковинським археологом, доктором історичних наук Б.О. Тимощуком, розкопувалось

ним в 1977-1978 рр. і було віднесено до категорії феодальних замків [13, с. 105-113]. В 1982 р. розвідкові розкопки на городищі проводив М. А. Філіпчук [14]. Протягом 1985-1986 рр. роботи на пам'ятці були поновлені археологічною експедицією Чернівецького державного університету під керівництвом Л.П. Михайлини. У результаті розкопок було з'ясовано планування житлово-оборонних клітей, розкопано рештки кам'яного фундаменту дерев'яної споруди та вивчено декілька поховань, розташованих біля неї [6, с. 66-67]. Із 1989 по 1994 р. на пам'ятці проводилися розкопки під керівництвом І. П. Возного, на основі чого автор стверджував, що в другій половині XII – першій половині XIII ст. на городищі функціонували 32 оборонні кліті-зруби, 18 житлово-господарських зрубів, двоповерхове житло феодала на кам'яному фундаменті, землянка й оборонна вежа [1; 2; 11]. Проте такі висновки виявилися поспішними, оскільки значна площа пам'ятки залишилася недослідженою, а чимало знахідок – втраченими. З огляду на те, що Чорнівське давньоруське городище є унікальною для регіону пам'яткою, яка містить велику кількість предметів матеріальної та духовної культури XII-XIII ст., з 1999 р. продовжувалося його вивчення експедицією ЧНУ ім.Ю.Федьковича під керівництвом С.В. Пивоварова.

За новий період розкопок пам'ятки уточнене її планування, з'ясовано функціональну приналежність окремих споруд, визначено їх хронологію та датування, виявлено більше тисячі індивідуальних знахідок (серед них 2 скарби) і 2 тисячі фрагментів давньоруського посуду, уламків візантійських корчаг, полив'яного привізного посуду тощо. Результати досліджень городища в 1999-2018 рр. опубліковані авторами у ряді статей [3, с. 20-35; 4, с. 34-46; 7, с. 154-159; 8, с. 180-199; 9, с. 195-201; 10, с. 9-18; 12, с. 39-55].

Знайдений матеріал настільки значущий, що потребує спеціального подальшого дослідження, яке дозволить у повній мірі розглянути матеріальну та духовну культуру мешканців Чорнівського городища в епоху середньовіччя. Особливої уваги заслуговують знахідки предметів озброєння, які виступають еталонними та показовими. Важливе місце серед них займають шпори, які були постійним атрибутом вершників та ознаки його лицарського рангу й гідності. Зміна їх форми протягом епохи середньовіччя була зумовлена розвитком тактики ведення кінного бою та з метою точнішого керування конем. На Чорнівському городищі загалом було знайдено 7 шпор та низку фрагментів. За типологією А. Кірпічнікова, вони належить до типу IV – масивні шпори з напівциркульним вигином дуги і великим шипом у вигляді чотиригранної піраміди, нахиленим до площини дужки під кутом 90° і 130°. Петлі в цих шпор прямокутні однопрорізні. Такі остроги датуються XII – першою половиною XIII ст. Аналогічні знахідки відомі на пам'ятках давньої Русі та характерні для Західної Європи, де побутовали в той самий час [2, с. 289-295; 5, с. 64-66].

Також на Чорнівському городищі були знайдені шпори типу IV А – масивні шпори з напівциркульним вигином дуги і шипом у вигляді

чотиригранної піраміди, нахиленим до дужки під кутом 90° . Шипи мали посередині потовщення у вигляді квадратного або круглого пластинчастого козирка, що обмежувало травмування коня. Петлі в таких шпорах прямокутні однопрорізні. Вони також датуються другою половиною XII – першою половиною XIII ст. Аналогічні широко представлені на давньоруських пам'ятках [2, с. 290-291; 5, с. 66-67].

Надзвичайно рідкісними та показовими з Чорнівського городища є шпори, які, за типологією А. Кірпічнікова, належать до типу V і здійснили еволюцію в управлінні конем, що не травмувало його. Це нововведення полягало в появі коліщаткових шпор із зірочкою замість шипів. У профілі вони нагадують літеру «Z». На одному екземплярі з Чорнівського городища скоба в перетині має трикутну форму, її колінчастий перепад припадає приблизно на середину довжини скоби. Зірочка, яка мала бути прикріплена вертикально, не збереглася. Гілки скоби закінчуються одна прямокутною петлею типу 5, повернутою в горизонтальне положення, друга – вертикальною петлею із зачіпкою-пряжкою. Остання з рамкою квадратної форми зі сторонами 1,3 см через пластину завдовжки 2,5 см і завширшки 1,0 см з'єднана з петлею. Пряжка заціпала ремінь, який закріплювали в прямокутній петлі. Крім того, у вертикальній петлі була закріплена ще одна пластина, кінці якої загнуті в петлю. До вільного кінця прикріплювався, очевидно, допоміжний ремінець для кращого та тіснішого прилягання шпори до ноги. Такого типу шпори з'явилися на Русі перед нашествям монголо-татар, приблизно між 1220-1230рр. Вони виявлені на багатьох давньоруських пам'ятках [2, с. 291; 5, с. 68].

Справжньою сенсацією стала знахідка ще однієї шпори типу V іншої модифікації, яка показує еволюцію цього типу. Вона залізна, фрагментована, дещо деформована, задовільної збереженості (рис. 1). Зірочка, яка мала бути прикріплена вертикально, не збереглася. В перетині скоба має трикутну форму, її колінчастий перепад припадає приблизно на середину довжини скоби, але тяжіє ближче до петель. Дві гілки скоби закінчуються дещо нахиленими здвоєними прямокутними петлями типу 7. Важливим елементом даної шпори є розширення козирка в надп'ятковій частині скоби, який дещо деформований, а також пошкоджений видовжений тримач зірочки чи колесика зі слідами кріплення. Збережена дов-

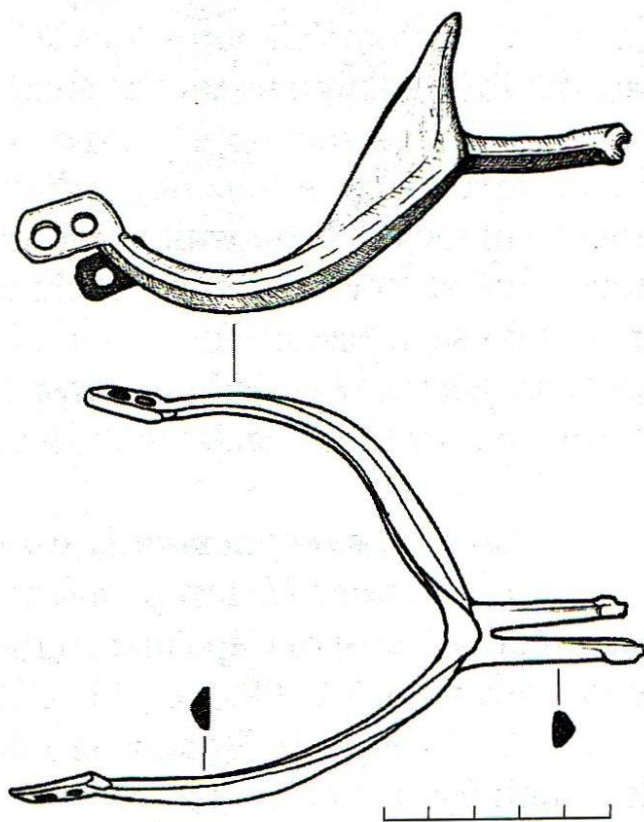


Рис. 1. Залізна шпора з Чорнівського городища XIII ст.

жина шпори – 13,5 см, товщина перетину дуги – 0,4-0,9 см, параметри здвоєних частин петель – 1,2-2,2 см, діаметри отворів у петлях – 0,4-0,5 см, товщина рамок петель – 0,2-0,3 см, висота козирка в надп'ятковій частині скоби – 3,7 см, довжина тримача зірочки – 4,3 см, ширина тримача – 1,8-1,9 см, товщина петель тримача – 0,5-0,7 см. За зовнішнім виглядом та схожими конструктивними деталями подібні шпори дослідники відносять до XIV ст., але аналіз її елементів дозволяє припустити, що вона датується другою половиною XIII ст. і відображає перехідний тип шпор до XIV ст., коли відбувається значна кількість нововведень у тактиці ведення бою. Нумізматичний матеріал, виявлений на городищі (4 візантійські монети періоду 1197-1246 рр. та 4 угорських брактеати Бели IV (1225-1235 рр.)), дозволяє датувати шпору в широкому розумінні серединою-другою половиною XIII ст. [3, с. 20-35]. Інші датуючі речі з городища – знахідка персня з геральдичним зображенням знака Рюриковичів, який відноситься до 1252-1256 рр., дозволяють підвищити хронологічні рамки побутування подібного типу шпор до другої половини XIII ст. [10, с. 9-18]. Не виключено, що такі шпори використовувалися і на початку XIV ст. Крім шпор, на території Чорнівського городища була знайдена петля для кріплення шпори-кільцеподібна, прикріплена до зовнішнього торця колінчасто зігнутої дуги. Як вказує І. Возний, такі петлі застосовувалися в острогах типу IV А. Крім того, на городищі були знайдені пряжки з трапецієподібною рамкою для кріплення острог до взуття [2, с. 292].

Таким чином, знахідка шпори з Чорнівського городища є досить важливою не лише для регіону Сіретсько-Дністровського межиріччя, а й для усієї Східної Європи, оскільки дозволяє простежити рівень впливу рицарської культури на місцеве населення та Галицько-Волинське князівство в цілому. Знахідка шпори на пам'ятці вказує на те, що місцеві воїни добре знали тогочасну військову рицарську моду та військову культуру, що відобразилося в озброєнні. Даний предмет спорядження верхового коня, виявлений на Чорнівському городищі, виступає еталонним, оскільки дозволяє прослідкувати еволюцію шпор XIII-XIV ст. на теренах Європи, а також проаналізувати тактику маневрування конем під час бойових дій в означену епоху, простежити взаємозв'язки та взаємовпливи.

Список використаних джерел та літератури

1. *Возний І.П.* Історико-культурний розвиток населення межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра в X-XIV ст. – Частина 2. – Чернівці: Золоті литаври. – 2009. – С. 233-282.
2. *Возний І.П.* Чорнівська феодальна укріплена садиба XII-XIII ст. – Чернівці: Рута, 1998. – 153 с.
3. *Ільків М., Калініченко В., Пивоваров С.* Нумізматичні знахідки XIII ст. з Чорнівського городища // ПССІАЕ. – Чернівці: Букрек, 2015. – Т. 1(39). – С. 20-35.

4. *Калініченко В., Пивоваров С.* Наконечники стріл з Чорнівського городища першої половини XIII ст. (археологічні дослідження 2012 р.) // ПССІАЕ. – Чернівці: Друк Арт, 2013. – Т. 2(36). – С. 34-46.

5. *Киртичников А. Н.* Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX-XIII вв. – Ленинград: Наука, 1973. – 140 с.

6. *Михайлина Л.П., Возний І.П., Пивоваров С.В.* Дослідження археологічних пам'яток Північної Буковини експедицією Чернівецького держуніверситету // Археологічні дослідження в Україні 1991 року. – Луцьк: Надстир'я, 1991. – С. 66-67.

7. *Пивоваров С.* Візантійська монета з Чорнівського городища // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології // ПССІАЕ. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – Т. 3. – С. 154-159.

8. *Пивоваров С.* Дослідження Чорнівського городища першої половини XIII ст. // Археологічні студії. – К.-Чернівці: Наші книги, 2008. – Вип. 3. – С. 180-199.

9. *Пивоваров С.* Чорнівське городище першої половини XIII ст.: (нові знахідки) // Р.Ф. Кайндль. Вікно в європейську науку. Матеріали II Міжнародного наукового семінару. – Чернівці: Прут, 2005. – С. 195-201.

10. *Пивоваров С.В.* Перстені з геральдичними зображеннями з Чорнівського городища // ПССІАЕ. – Чернівці: Прут, 2008. – Т. 1(25). – С. 9-18.

11. *Пивоваров С.В., Возний І.П.* Охоронні розкопки феодального приватновласницького замку XII – першої половини XIII ст. в с. Чорнівка // Екологія культури: історія, традиції, сучасність. – Львів, 1990. – С. 44-45.

12. *Пивоваров С.В., Калініченко В.А.* Навершя руків'я меча з Чорнівського городища першої половини XIII ст. // ПССІАЕ. – Чернівці: Букрек, 2014. – Т. 1(37). – С. 39-55.

13. *Тимощук Б.О.* Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.). – К.: Наукова думка, 1982. – 206 с.

14. *Філіпчук М.А.* Замок біля Чорнівки // Молодий Буковинець. – 1983. – 27 лютого.

<i>Ігор ВОЗНИЙ</i> . Тваринництво населення Північної Буковини в Х–ХІV ст.	3
<i>Мирон КАПРАЛЬ</i> . Галич кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. за картографічними та описово-статистичними (метричними) матеріалами.....	16
<i>Віталій КОЗІНЧУК</i> . Славетна доба українського козацтва в колекції Музею мистецтв Прикарпаття.....	23
<i>Сергій ПИВОВАРОВ, Віталій КАЛІНІЧЕНКО, Микола ІЛЬКІВ</i> . Середньовічні шпори з Чорнівського городища ХІІІ ст.	33
<i>Ігор ВОЗНИЙ, Андрій ФЕДОРУК</i> . Татарські захисні обладунки і спорядження у кінноті князя Данила Романовича в середині ХІІІ ст.	38
<i>Маріанна БАЦВІН</i> . Етнографічні дослідження Опілля на матеріалах Національного заповідника «Давній Галич».....	49
<i>Андрій СТАСЮК</i> . Середньовічний Галич періоду Магдебурзького права (ХІV–ХV ст.).....	58
<i>Тарас ТКАЧУК, Ігор КРЕХОВЕЦЬКИЙ, Андрій ФІГОЛЬ</i> . Археологічні розвідки відділу археології у 2015–2017 рр.	67
<i>Тарас ЧУГУЙ</i> . Данило Галицький чи Данило Романович? До питання про іменування короля Русі в історіографії.....	75
<i>Оксана БЕРЕГОВСЬКА</i> . Сучасний стан та основні проблеми збереження і використання культурної спадщини України.....	82
<i>Надія ВАСИЛЬЧУК, Роман ПАРИК</i> . Галицький караїм Захарій Ісаак Абрагамович.....	87
<i>Ірина ГУСАК</i> . Роль Греко-католицької церкви та її духовенства у Східній Галичині (ХІХ–ХХ ст.). Місце і роль Івана Франка та митрополита Андрея Шептицького як видатних громадсько-політичних і державних діячів.....	94
<i>Володимир ДІДУХ</i> . Костел кармелітів з монастирським комплексом у Більшівцях – пам’ятка сакральної архітектури ХVІІ–ХVІІІ ст. – реставрація, реабілітація та використання.....	103
<i>Віра ДМИТРУК</i> . Ікона на склі «Святий Миколай» у фондах Національного заповідника «Давній Галич».....	116
<i>Анна ЖОЛОБ</i> . Королівський титул Данила Романовича.....	120
<i>Тарас ЗІНЬКОВСЬКИЙ</i> . Куфічні скарби на Прикарпатті.....	124
<i>Мар’яна КОВАЛЬ</i> . Внесок польських учених в археологічне вивчення княжого Галича та їх співпраця з українськими археологами.....	130
<i>Володимир КОЗЕЛКІВСЬКИЙ</i> . Костел Успіння Пресвятої Діви Марії у Галичі: від парафіяльного храму – до культурно-освітнього закладу.....	138
<i>Марія КОСТИК</i> . Боротьба за австрійську спадщину. Чеський похід князя Данила.....	148
<i>Олександра ЛЕВИЦЬКА</i> . Участь Мстислава Удатного у битві на р. Калці (1223 р.).....	157
<i>Руслана МАЦАЛАК</i> . Порівняльний аналіз передачі у концесію пам’яток культурної спадщини (український та міжнародний досвід).....	162

Наукове видання

Міністерство культури України
Національний заповідник «Давній Галич»

ГАЛИЧ І ГАЛИЦЬКА ЗЕМЛЯ

МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
Галич, 25 жовтня 2018 року

Відповідальний за випуск: Володимир Костишин

Науковий редактор: Семен Побуцький

Редактори: Любов Бойко, Іван Драбчук

Технічний редактор: Тарас Тріщ

Комп'ютерний набір: Оксана Медвідь

Національний заповідник «Давній Галич»

77100, вул. І. Франка, 3, м. Галич, Івано-Франківська обл., Україна,

тел./факс: (38-03431) 2 16 63, тел.: 2 18 03, 2 21 17

E-mail: davniyhalych@meta.ua <http://www.davniyhalych.com.ua>

Підписано до друку 21.09.2018.

Формат 70x100/32. Папір офсетний. Друк офсетний.

Гарнітура «Times New Roman». Умовн. друк. арк. 29,56.

Наклад 300 прим. Зам. № 1853.

Видавництво «Місто НВ»

76000, м. Івано-Франківськ, вул. Незалежності, 53,
тел.: (0342) 55-94-93.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ІФ № 9 від 02.02.2001 р.

Віддруковано: Друкарня «Місто НВ»

76000, м. Івано-Франківськ, вул. Незалежності, 53.

